

KULTUR

INNSENDT

Denne artikkelen er ikke skrevet av en journalist i Agderposten, og er derfor ikke fri og uavhengig journalistikk. Artikkelen er i sin helhet laget av en ekstern bidragsyter. Vi har funnet innholdet interessant for våre lesere, og publiserer det derfor redigert og tilrettelagt av redaksjonen. Det betales ikke honorar for slike artikler.

Polar- helten fra Barbu

For nøyaktig 400 år siden satte to danske orlogsskip kurs mot en ventende katastrofe. På oppdrag fra Christian IV skulle de finne en nordvestlig sjørute til Stillehavet. Det er en historie om ufattelige menneskelige lidelser, men også om evne til overlevelse mot alle odds. Og alt startet egentlig i Barbu.

Den 9. mai 1619 forlot fregatten «Enhjørningen» og jakten «Lamprenen» København på en seilas som skulle ta dem inn i Hudson-stredet på jakt etter Nordvestpassasjen. Det var verken den første eller siste ekspedisjonen som beveget seg inn i dette farlige farvannet, men den hører til de kapitlene i polarhistorien som taler til oss på et dypt menneskelig plan. Da ett av fartøyene klarte å returnere til Norge året etter, var kun tre av besetningen i live. Én av dem var ekspedisjonens leder, den dansk-norske sjøkapteinen Jens Munk, født og oppvokst i Barbu som yngste sønn av den beryktede lensherren i Nedenes, Erik Munk.

På det tidspunktet ekspedisjonen startet hadde Jens Munk allerede lang fartstid fra ekspedisjoner og sjømilitære oppdrag i nordlige farvann. Også etter reisen til Nordvestpassasjen skulle han få viktige tillitsverv. Når ekspedisjonen i 1619 står så sentralt i erindringen om Jens Munk, har det imidlertid sammenheng med den unike dokumentasjonen som har overlevd opp til vår tid. Kapteinens egen dagbok, som i dag oppbevares ved Det kongelige bibliotek i København, gir et unikt vitnesbyrd om hva slags påjæ-

ninger mannskapet opplevde i isødet. Med tittelen Navigatio septentrionalis (Den nordlige sjøreise) sørget Jens Munk selv for at dagboka ble utgitt i København i 1624.

Fastlåst i isen

Den trykte beretningen i Navigatio septentrionalis, som blant annet finnes i faksimileutgave på KUBEN, gir et levende bilde av hvordan ekspedisjonen gradvis forvillet seg inn i isødet. Planen var at de to skutene skulle oppsøke Hudson-stredet på 62 1/2° nordlig bredde, for deretter å bevege seg gjennom det enorme innhavet Hudson Bay på jakt etter det myteomspunne Anian-stredet.

Fra et moderne perspektiv er det vanskelig å forestille seg de utfordringene som ventet i det labyrintlignende, islagte arkipellet mellom Vest-Grønland og det kanadiske fastland. Med et hundretalls små og store øyer, gjennomskåret av sund og streder over et område på størrelse med det europeiske kontinentet, forble disse farvannene et ugjennomtrengelig mareritt for sjøfarere helt til Amundsen klarte å seile gjennom Nordvestpassasjen i 1906.

Jens Munk var dessuten på vei inn i en blindgate. Ved innseilingen til Hudson

KRANGEL: Denne tegningen fra et nederlandsk flygebald fremstiller Jens Munks konfrontasjon slo til ham med en stokk. Kristian IV ligner lite på seg selv, og Jens Munksåneppe heller ut slik

med Kristian IV. Munk skjelte kongen ut, hvorpå kongen bildet viser.

BARNDOMSHJEM: Slik kan Jens Munks barndomshjem ha sett ut. Bygningene merket med «Barbo Bondegaard» lå omtrent der Barbugårdsjordet ligger i dag. Utsnitt fra kart over arendalsområdet fra 1647. Foto: Statens kartverk.

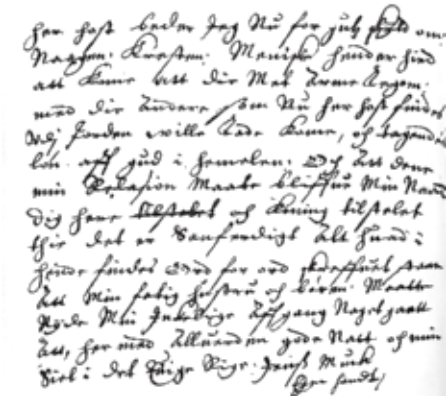

USIKKERT: Tradisjonen vil ha det til at lensherre Erik Munk og kanskje også sønnen Jens, bodde i det gule huset, men det er langt fra sikkert. Uansett er huset et av de eldste i Barbu.

FAKTA

I ET HISTORISK LYS

- Under denne vignetten skriver historikere og andre fagfolk på Agder om spørsmål de brenner for. Spalten er et samarbeid mellom Aust-Agder museum og arkiv, HIFO Agder og Agderposten.
- Har du tips og ideer kontakt oss på e-post: kristoffer.vadum@aama.no eller redaksjonen@agderposten.no

TESTAMENTE: Jens Munks egenhendige testamente, slik det er bevart i dagboka fra ekspedisjonen. FRA FAKSIMILEUTGAVEN AV NAVIGATIO SEPTENTRIONALIS

Bay åpner farvannet seg til noe som minner om et større havområde, og en rekke tidligere ekspedisjoner hadde tenkt seg at dette var begynnelsen på en passasje over mot Stillehavet. I virkeligheten dreier det seg om et enormt innhav som ikke fører noe sted. Med dårlige navigasjonsinstrumenter, forsinket av is- og strømforhold, beveget ekspedisjonen seg inn i dette farvannet for sent på året til at de kunne vende tilbake. Isen lukket seg bak dem. De ble dermed nødt til å overvintre.

Døden i vårsola

Fra og med januar 1620 til begynnelsen av juni er kapteinens dagbok forvandlet til en dødens protokoll. Det bevarte manuskriptet er fortsatt blodig etter kapteinens sprukne hender, og anførselene er nesten daglig preget av nye dødsfall. Underskuddet på C-vitaminer førte til at skjørbuken spredte seg som en farsott blant mannskapet og skulle totalt ta livet av 63 mann. Etter hvert som våren nærmet seg, ble situasjonen verre. Den kraftløse besetningen maktet ikke lenger å begrave kameratene. De døde ble enten lempet over bord eller liggende der de var. Stanken var uutholdelig. Dagboken har en skremmende detaljert beskrivelse av sykdomssituasjonen slik den artet seg 28. mai 1620.

«Udi disse Dage var intet synderligt at skrive om, andet end at vi syv elendige Personer, som endda laa levendes, saa hverandre bedrøveligen an og forventet hver Dag, at Sneen skulde gaa bort. Hvad belanger Sygdommens symptomata og Lejlighed, som vi vare behaftet udi, var det en sælsom og underlig sygdom; thi alle Lemmerne og Ledemodene krympede sig saa jammerlig til sammen, med store Sting udi Lænderne, som man havde stukket tusinde Knive igjennem denem, og Kroppen var saa blaa og brun, som den der støder sig et blaadt Øje og det ganske Legeme aldeles kraftløs. Munden var meget ilde faren og elendig, thi alle Tænderne vare løse, saa vi ingen victualia kunde fortære.»

Vel en uke senere, 4. juni 1620, skrev Jens Munk det han antok kom til å bli hans siste anførsel i dagboken. Deretter nedtegnet han sitt testamente og bød verden god natt.

Mirakuløs hjemreise

Men Jens Munk døde ikke denne juni-dagen i 1620. Og paradoksalt nok var det kanskje den forferdelige lukten fra de døde om bord på «Enhjørningen» som reddet ham. På en eller annen måte klar-te han i hvert fall å ta seg opp på dekk i den mening at dette skulle bli hans siste hvilested. Dagen etter ble han oppdaget av to mann som for lengst skulle være døde. De var blitt igjen på land tre uker tidligere, da en del av besetningen var inne for å sjekke forholdene. Sammen klarte de med mye strev å få kapteinen i land.

Fortellingen om hvordan de tre halvdøde mennene gradvis kom til hektene igjen, er konsist dokumentert i kapteinens dagbok. Den første tiden, forteller han, søkte de ly under en busk og tente ild om dagen. Totalt underernærte brukte de det meste av tiden til å krype rundt på bakken for å grave opp spirer som de kunne suge næring av.

KULTUR

Gradvis tinte landskapet. Med et garn begynte de å fange fisk som de i begynnelsen ikke klar- te å spise som annet enn suppe. Etter at isen trakk seg tilbake klarte de å få den minste skuta, «Lamprenen», løs fra elveleiet. Bare forberedelsene til hjemreisen må ha vært en enorm påkjenning. Under til dels svært van- skelige forhold seilte de deretter fartøyet, som opprinnelig hadde en besetning på 16 mann, tilbake over Atlanterhavet. Den 21. september nådde de kysten av Norge.

Mangelfull anerkjennelse

Det er ingen tvil om at Jens Munk bør regnes som en av våre stor polarhelter. Likevel er det ikke en eneste plass, vei eller gatestubb oppkalt etter ham i Norge. Med tanke på de utallige gatenavnene som minnes andre polarhelter, kan en undre seg over at det ikke engang fin- nes noe slikt i Barbu, der Jens Munk tross alt ble født og tilbragte de første årene av livet sitt. Enda merkeligere blir dette når en tenker på at faren hans, til tross for sitt notorisk dårlige rykte, nyter en slik heder. Enhver som tar seg bryet med å undersøke dette, vil oppdage at det finnes en Erik Munks vei på Nedenes. En lignende vei finnes også i Skien. At Jens Munk burde ha et minnesmerke i arendalsområdet, synes innlysende. Oppveksten i Barbu, og de minnene som knyttet seg til stedet, var anta- gelig av stor betydning for det han foretok seg senere i livet.

Det tapte paradys

De første 7 årene av sitt liv tilbrakte Jens Munk i Barbu, der faren etablerte en ny residens for å kunne overvåke det gryende næringslivet i arendalsområdet. Om disse årene vet vi nesten ingen ting. Men det er grunn til å tro at det var gode år, og at de fikk en brutal slutt ved farens plutselige fall i 1585. Erik Munk er antagelig en av de mest myte- omspunne skikkelsene i Agders historie. Både som lensherre i Nedenes og som krigsherre for den dansk-norske kongemakten, handlet hans livsprosjekt om å gjenvinne familiens tapte adelstittel. De hardhendte metodene han tok i bruk for å nå dette målet sikret ham lenge kongens gunst, og en kort stund også et nytt adelsbrev. Etter hvert som klagene fra lokalbe- folkningen strømmet inn, ble han imidlertid en belastning for kongemakten. I 1585 utstedte Frederik II ordre om å la lensherren arrestere. Etter dette så Jens aldri faren igjen. Begivenhetene i 1585, da faren ble kastet i fengsel, og i 1586, da mor og barn ble forvist fra Barbu, har utvilsomt vært med på å prege de valgene Jens Munk tok senere i livet. I likhet med faren har han hatt ambisjoner om å gjen- reise familiens tapte status. Der kunne han dra nytte av Christian IVs drøm om å kontrollere de nordlige strekene til Asia. Sammen kunne de bygge en ny fremtid.

Frillesønnen fra Barbu

I Jens Munks bevissthet har tiden i Barbu kan- skje først og fremst vært knyttet til familiens store nederlag. Men det kan også ha vært en av de bedre periodene i livet hans. Som Kjell-Olav Masdalen påpeker i sin bok om Erik Munk, er farens personlighet vanskelig å få tak på. På den ene side gir kildene inntrykk av en krigersk og handlekraftig person som lett kan forenes med myten om bondeplageren. Men på den annen side modifiseres dette ved Eriks langvarige trofasthet mot Jens Munks mor, bartskjærerdatteren Anna Bartolomeus- datter fra Helsingør – en kvinne Erik riktignok aldri giftet seg med, men som han heller aldri støtte fra seg. Slik Masdalen ser det, er farens forhold til Anna et viktig korreks til det ensidig demoniserte bildet av bondeplageren.

OVERVINTRING: Mannskapet på «Enhjørningen» og «Lamprenen» gjør seg klar til overvintring i Hudson Bay. Løvtrærne og bygningene stemmer dårlig med de faktiske forholdene. Faksimile fra Navigatio septentrionalis

KART OPP NED: Jens Munks kart over reisen. Kartet er snudd opp ned, slik at nord peker nedover. Hudson Bay og vinterhavnen befinner seg lengst til høyre (d.v.s. øst) i bildet. Faksimile fra Navigatio septentrionalis.

TO EPISODER: Tresnittet gjengir to ulike episoder fra ekspedisjo- nen. Øverst ser vi ekspedisjonens møte med inuittene i Nord-Can- da, som kunstneren har valgt å avbilde uten klær. Faksimile fra Navigatio septentrionalis.

I en tid hvor ekteskapet først og fremst var en forretningsmessig for- bindelse mellom to familier, var fril- holdet en arena for kjærlighet. At forbindelsen til Anna kan ha virket ugunstig inn på Eriks ambisjoner om adelsbrev, underbygger dette. Indi- rekte skimter vi kanskje en tid preget av trygghet og glede.

En pioner for sin tid

Jens Munk er en pioner i dansk-norsk polarhistorie. Og selv om han er mest kjent for sin tragiske reise inn i isød- et, får dette sin helt spesielle tiltrek- ningskraft i lys av det store dramaet som generelt preger det livet han lev- de. Reisen til Hudson Bay var bare ett av mange eventyr. Allerede som 12-åring dro Jens Munk

han til sjøs, og kom under svært dra- matiske omstendigheter til Brasil, der han tilbragte seks år som tjenes- tegutt for en portugisisk kjøpmann. Etter å ha vendt tilbake til Danmark, slo han inn på en karriere som rei- sende handelsmann og ble snart in- volvert i en rekke farefulle ekspedi- sjoner i Barentshavet. Fra 1611 gikk han i tjeneste for Christian IV og gjorde seg bemerket som en av de dyktigste sjøoffiserene i den dansk- norske orlogsflåten. Han deltok i Kalmarkrigen, rekrutterte baskiske hvalfangere i Spania og fanget i 1615 datidens mest beryktede sjørøver, Jan Mendoza, ved nordkysten av Russland. Historien om Jens Munks liv beve- ger seg fra de sørlige til de nordlige

breddegrader. De store veiskillene i verdenshistorien ligger ofte skjult rett bak horisonten. Det er et liv så dramatisk at det både virker besnæ- rende og avskrekkende. Men det er også et liv som nærmest krever sin historiske anerkjennelse.

Kilder
Jens Munk: Navigatio septentrionalis. København 1624. Faksimile, Oslo 1960.
Thorkild Hansen: Jens Munk. Køben- havn 1965.

Kjell-Olav Masdalen:
Erik Munk. Kristiansand
2016.

Kristoffer Vadum,
forskningsleder ved
Aust-Agder museum og
arkiv.

